

АРМИН ВАМБЕРИ
ТҮРКІ ДҮНИЕСІНІҢ МАЖАР ҒАЛЫМЫ

ÁRMIN VÁMBÉRY
A HUNGARIAN SCHOLAR
OF THE TURKIC WORLD

АРМИН ВАМБЕРИ

ТҮРКІ ДҮНИЕСІНІҢ
МАЖАР ҒАЛЫМЫ

ÁRMIN VÁMBÉRY

A HUNGARIAN SCHOLAR
OF THE TURKIC WORLD

АРМИН ВАМБЕРИ

ТҮРКІ ДҮНИЕСІНІҢ
МАЖАР ҒАЛЫМЫ

ÁRMİN VÁMBÉRY

A HUNGARIAN SCHOLAR
OF THE TURKIC WORLD

АРМИН ВАМБЕРИ (1832-1913)

Армин Вамбери мажар шығыстану ғылымының ерекше тұлғасы, сегіз қырлы бір сырлы адам. Өмірі үмітсіз кедейліктен басталып, кейін келе патшалардың құрметті қонағы болған. Орта мектепті бітіруге мүмкіншілігі болмаған. Соған қарамастан университеттің профессоры атағы берілген. Бала кезінде науқастанып ақсақ болып қалса да, Еуропалықтар баспаған алыс жерлерді бағындырған.

1857 жылы Ыстамбұлда ұзақ уақыт оқып жүріп осман-түрік тілін толық меңгеріп алған. Сол кезде түрік қоғамының салт-дәстүрін де жетік біліп, Осман Империясының лауазымды тұлғаларымен араласқан. 1848-49 жылғы мажар бостандық күресінің әсерінен мажарлардың келіп шығу тарихын зерттей бастаған. Бұл ұлттық намыстан ояңған шабыт, Ыстамбұлдағы сапары кезінде түркі тектес тілдерді зерттеу мақсатына айналған. 1861 жылы – Ғылым Академиясының хатшы мүшесі болған кезінде – Еуропалықтар үшін беймәлім және қауіпті болып саналған Орта Азияға жол тартқан.

Дәруіш болып жасырынып өткен сапары – оның атақ-даңқын асырып, әрі қарайғы мансабының жолын ашқан. Лингвистикамен қатар этнография, география ғылымдарымен айналысқан. Мажар Ғылым Академиясы Шығыс Жинағы Кітапханасы тарапынан ұйымдастырылған осы көрме арқылы саяхатшы, академик-профессор, Мажар География Қауымдастығының негізін салушы Армин Вамбери еске аламыз. Осы тұрғыда оның кітап жинаушы ретінде кітапханамыздағы кітап қорын байытқанына және түркі-парсы қолжазбалары жинақтарына ерекше назар аударғмыз келеді.

Армин Вамбери 1870 жылдың шамасында
Мажар Ғылымдар Академиясы
Кітапханасы Шығыс Жинағы

Ármin Vámbéry around 1870
LHAS, Oriental Collection,
D. 2960

Армин Вамберидің
ательеде костюм
киген суреті, Лондон,
1868 шамасы
Роберт Вамберидің мұрасы

Ármin Vámbéry's atelier
photo in costume,
London, around 1868
Robert Vambery bequest

ÁRMIN VÁMBÉRY (1832-1913)

Ármin Vámbéry was a many-sided Hungarian Orientalist, who had an unparalleled career. He started from hopeless poverty and became an honoured guest of rulers. He could not afford to collect his matriculation certificate and still became a university professor. He was limping due to an infantile disorder, still reached remote lands barely seen by Europeans before him. In 1857, during his long study-tour in Istanbul, he thoroughly familiarized himself with the language and social customs of the Turks and established important connections with several people from the *élite* of the Ottoman Empire. His experiences of the 1848-49 Hungarian War of Independence aroused his interest in studying the origins of the Hungarian people. This romantic intention, heated by patriotic ardour, had been refined, during his sojourn in Istanbul, and was replaced by linguistic studies. In 1861 he departed – already as a Member of the Hungarian Academy of Sciences and with its support – towards Central Asia almost unknown by, and at the same time dangerous for Europeans.

His much-celebrated journey, carried out in the disguise of a dervish, led not only to linguistic, but also ethnographic and geographic results, and became the starting point of his further career. This exhibition by the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences, while commemorating the explorer, academician, university professor, founding member of the Hungarian Geographical Society, focuses on the bibliophile collector, the benefactor of the Library, one of the founders of the Turkish and Persian manuscript collections.

Сентдѳрдь (Святы Юр) биіктен қарағанда
Мажар Ұлттық Мұражайы, Тарихи Суреттер Галереясы

Bird's eye view of Szentgyörgy
Hungarian National Museum, Historical Picture Gallery, T. 8888

ТІКЕНДЕР, ОҚШАУЛАНУ ЖӘНЕ ТҮРЛІ АЗАПТАР

Армин Вамбери Оңтүстік Германиядағы еврей отбасынан шыққан және Солтүстік Мажарстанның Сентдѳрдь (қазіргі Святы-Юр, Словакия) қаласында дүниеге келген. Туған кезде құжат алмағандықтан туған күнін өзі 1832 жылдың 19-шы наурызы деп болжаған. Тегі Бавариянның Бамберг қаласынан шыққандықтан Вамбергер болатын, кейін Мажарстанда Вамбери болып өзгертілген.

Дініне берік талмудист еврей (діни ғалым) әкесі 1931-32 жж. тырысқақ ауруынан қайтыс болған. Отбасы жоқшылықта өмір сүрген. Бала Армин үш жасында сол аяғына ақсап қалып тағдырдың тауқыметін көрген. Шешесі қайтадан тұрмысқа шығып, жаңа отбасымен Дунасердахейге (қазіргі Дунайска Стреда, Словакия) көшкенімен, олардың мүшкіл жағдайы өзгермеген. Армин Вамбери Сердахейдегі еврей мектебінде жақсы оқыған соң, шешесі оны христиан (протестант) мектебіне жаздырған, сондықтан ол уақыт өте келе еврей дінінен алыстай бастаған. Ары қарай Сентдѳр және Пожонь (қазіргі Братислава) қалаларындағы католик гимназияларында оқуын жалғастырған. Либералдық орта үшін соңғы 6-сыныпта Пожоньдағы протестант лицейіне ауысып, бірақ мектептегі қарыздары үшін соңғы емтихандарын тапсыра алмай қалған. Кейінірек ол осы кезеңдегі «жеңіл-ойлылығы» және «немқұрайлығы» үшін қатты өкінген.

THORNS, PRIVATION, AND MISERY

Ármin Vámbéry was born in Hungary to a Jewish family stemming from South Germany, in the Upper Hungarian Szentgyörgy (Svätý Jur). Being unregistered, later he himself put his date of birth to 19 March 1832. The family bore the name Wamberger, whose Hungarianized form is Vámbéry.

His father, a deeply religious Talmudist, died in the cholera epidemic of 1831–1832. The family lived in great poverty and the sufferings of the small Ármin were made even worse by becoming lame in the left foot at the age of three. His mother married again and the family moved to Dunaszerdahely (Dunajská Streda). This, however, did not make their miserable conditions much better. Vámbéry was an eminent student in the Jewish school of Dunaszerdahely. Later his mother transferred him to the Protestant primary school, where the child became gradually alienated from the orthodox Jewish traditions. He continued his studies in the Piarist Secondary School in Szentgyörgy, then in the Benedictine School in Pozsony (Bratislava). For the sixth, last high-school year he enrolled in the Lutheran Lyceum in Pozsony because of its more liberal atmosphere, but he could not claim his termination certificate because of some unsettled debts toward his school. Much later, he blamed himself for this “egregious folly” and “sinful negligence”.

Дунасердахей (Дунайска Стреда), Вамбери көшесі, 1920 шамасы
Бенедек Чаплар Мұрағаты, Дунасердахей қаласының пошталық ашық хат коллекциясы, 32.t

Dunaszerdahely (Dunajská Streda), Vámbéry Street, around 1920
Benedek Csaplár Data Collection, Collection of Dunaszerdahely postcards, 32t.

Жұмыс істеп жүріп, үздік оқыған. Он жасында шешесінің ұсынысымен бір еврей тігіншінің қызметшісі болып жұмысқа атарған. Сонымен қатар ол тігіншінің баласына иврит тілін үйреткен. Жарты жыл Чаллокөзньек (қазір Некие, Словакия) ауылында шарапхана иесіне жеке оқытушы болған. Содан кейін біраз жыл бойы жеке оқытушылықпен айналысып күнін көрген.

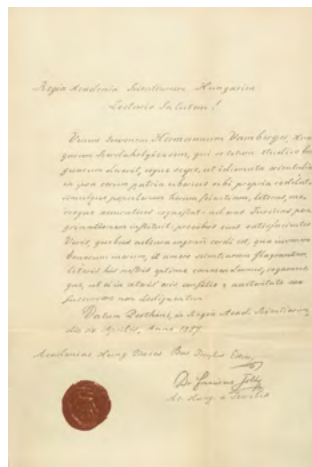
1848 жылы Пожонь қаласында өткен азаттық көтеріліс, жас Вамбериге қатты әсер еткен. 1849 жылы Орыс патшасының әскерлері көтерілісті басқандықтан, бостандық соғысы жүрегіне патриоттық намыс орнатқан.

ҮЙРЕТУ АРҚЫЛЫ ҮЙРЕНЕМІЗ

Вамбери жас кезінде оқытушылық ісімен қатар бірнеше тілді меңгеруге тырысқан. Балалық шағы көп тілді ортада өткен соң неміс, мажар, словак тілдерін, мектепте иврит, латын, грек тілдерін үйренген. Орта мектептен бастап басқа Еуропалық тілдерді де меңгеріп алған.

22 жастағы Армин Вамберидің газетте шыққан суреті. 1854 жылы Кечкемет қаласында түсірілген Рүстем Вамберидің мұрасы

Armin Vámbéry at the age of 22. Photograph made in Kecskemét, 1854, with a clipping Rusztem Vámbéry bequest

Ференц Толди да қол қойған Йозеф Өтвөштiң Вамбериге жазған ұсыныс хаты
Мажар Ғылымдар Академиясы
Кітапханасы Шығыс Жинағы

Letter of recommendation written by József Eötvös and countersigned by Ferenc Toldy
LHAS, Oriental Collection, 707.887

Пешт қаласындағы Орци кафесі
Эрвин Сабо атындағы Астаналық Кітапхана, Будапешт Жинағы, 021267

Coffeehouse Orczy in Pest
Metropolitan Ervin Szabó Library, Budapest Collection, 021267

All this happened in spite of the fact that he achieved excellent school grades while supporting himself with odd jobs after school. At the tender age of ten, his mother put him as an apprentice to a tailor, where he also taught Hebrew to the tailor's son. For many years he had to work to make ends meet, mostly as a private tutor.

The revolutionary events of 1848 found him in Pozsony (Bratislava) and the sight of the Tsarist troops marching in the city deeply affected the young Vámbéry and planted in him his patriotism.

BY TEACHING WE LEARN

Apart from teaching in order to support himself, the young Vámbéry spent most of his time to master several languages, usually by self-instruction. From the multi-language environment of his childhood, he brought the knowledge of Hungarian, Slovak and German; in school, he learned Hebrew, Latin, and Ancient Greek, then in the secondary school, he also acquired several European languages.

Between 1851 and 1857 he found his private tutorship assignments for different parts of the country in the „Orczy Café” in Pest, which also functioned as a teacher market. During his teaching activities he found opportunity to start learning Turkish parallel with the continuous practicing

1851 жылдан бері алты жыл Мажарстанның түрлі аймақтарына жолдамалар алған (оқытушылық жолдамаларын Бұдапешттегі Орци кафесінде таратқан болатын). Хорватиядағы Кутево қаласында мұғалім болып әлауқатты өмір сүрген кезде Еуропа тілдерімен қатар осман-түрік тілін де үйренуге мүмкіндік тапқан. Көп тілді үйренгеннен кейін өзінің біліміне сенім артып, мемлекеттік жұмысқа орналасуға Венаға қарай бет алған. Керекті кепілдемесі (рекомендациясы) жоқ болуына байланысты Империяның астанасында ойы іске аспай қалған. Бірақ Венадағы жұмыс іздеу кейінгі өмір жолына әсер еткен, өйткені осман-түрік тарих және әдебиетінің маманы Йозеф фон Гаммер-Пургшталлмен танысып, ол кісі Вамбериді түріктану бойынша білімін тереңдетуге үндеген.

Пешт қаласына қайтарда, Ғылым Академиясының алғаш төрағасы, Академияның кітапханасының да негіз салған Йожеф Телекимен кездескен. Кечкемет қаласында бір жыл жеке оқытушы болып жүрген кезде шығыстану білімін тереңдеткен. Сол жерде арабша үйренуі түрік тілін меңгеруге де көмектескен. Оқытушылықпен қатар (Монорға жақтағы Чевпуста және Потхарастпуста ауылдары) шығыс тілдерін үйренуді жалғастырып, парсы тілінің әдебиетімен де танысқан. Оқытушылықпен соңғы рет Веспрем аймағындағы Четень ауылында айналысқан.

БІР АМАЛЫН ТАБУ КЕРЕК

Барон Йожеф Өтвөш және Ғылымдар Академиясының қолдауымен Вамбери көптен бері армандап жүрген шығыстағы зерттеу сапарын 1857 жылы іске асырған. Ол Ыстамбұлға кемемен жеткен. Осман

Даниел Силади мен Армин Вамбери
1857 жылы түсірілген фотосуреттің негізінде

Dániel Szilágyi and Ármín Vámbéry
Based on a photo made around 1857

of European languages. The wide range of languages that he commanded boosted his self-confidence and he headed for Vienna in search of a governmental position. The imperial capital proved a disappointment, for lack of proper letters of recommendation. Still, his Viennese efforts were important for the later development of his career, because he met there Baron Joseph von Hammer-Purgstall, a famous scholar of Turkish history and literature, who encouraged him to intensify his Turkish studies.

Returning to Pest, he became a regular reader of the University Library, whose Chief Librarian kindly referred him to József Teleki, the first President of the Academy and founder of this Learned Society's Library. Then Vámbéry became a private tutor in Kecskemét. This period was decisive for his Oriental studies, as he started to learn Arabic, which also helped him to improve his Turkish and later he added Persian to his arsenal of languages by reading selected passages from Persian literature.

Галатаның ескі көпірі
Абдуллах ағайындардың фотосуреті,
1880 шамасы

The old Galata Bridge
Photo by the Abdullah bros., ca. 1880

Ая София
Гаспаро Фоссатти салған сурет, 1852 жыл

Hagia Sophia
Drawing of Gasparo Fossati, 1852

Империясының астанасында 1848 жылы төңкерістен қашқан мажарлармен сол уақытта танысып алған болатын. Олардың арасында Галата ауданында антиквариат ашқан Даниел Силади де бар еді.

Жерлестерінің қолдауы, тіл табысу қабілеті және оқытушы болып қызмет етуінің арқасында Вамбери үкіметтің және ықпалды зиялы қауымның өкілдерімен танысқан. Бұл байланыстар кейін Орта Азиядағы сапарының барысында да оған зор септігін тигізген. Ыстамбұлда өткізген төрт жылдың ішінде осман-түрік ауызекі тілін толық менгеруімен қатар, мұсылман түркі дүниесіндегі салт-сана, әдет-ғұрып, ереже-заңдар бойынша да терең білім алған. Қабаташ ауданына көшкеннен кейін жергілікті осман-түріктердің қатарына сіңіп кеткен. Ислам діні және шариғат бойыша да оқи бастаған. Танымал және құрметті мұғалім болып, Хұсейн Дайым пшаның үйінде Вамбериге Рашид әфенді (мырза) деп мұсылмаша ат қойған. Мұсылмандардың арасында соны қолданып жүрген.

Ыстанбұлдағы көшенің көрінісі
Абдуллах ағайындардың фотосуреті,
1880 шамасы

Street scene in Istanbul
Photo by the Abdullah bros., ca. 1880

I SHALL MANAGE SOMEHOW

Vámbery's long-cherished dream, an Oriental study trip was realized in 1857, thanks to the patronage of Baron József Eötvös and the financial support of the Academy. He reached his destination, Istanbul, by ship. In the capital of the Ottoman Empire, he soon came across many persons of the Hungarian emigration of 1849, among them Dániel Szilágyi who ran an antiquarian bookshop in the city's Galata quarter.

Supported by his fellow countrymen and due to his social skills and successful services as a language instructor, he soon found access to influential governmental and intellectual circles. Later, these connections have become decisive in the course of his Central Asian travel. During his four-year sojourn in Istanbul, he succeeded in mastering colloquial Ottoman-Turkish and obtained profound experiences in the customs, manners and social conventions of the Muslim-Turkish world. He moved to the Kabataş quarter, populated by Turks, and apparently became fully Turkish. He got permission to get systematic instruction in Islamic religion and law. As a recognized and popular teacher at the house of Hüseyin Daim Pasha, he was given a Turkish name, "Reşid Efendi" that he used later on during his travels.

Ғылыми жұмыстары Ыстамбұлда жарық көре бастаған: алғашқы кітабы *неміс-түрік сөздігі*. Одан бөлек мажар журналдарында жиі түркі әдебиеті аудармаларын жариялаған. Мажарлардың шыққан тегін, мажар тілінің тамырларын зерттеуге деген ықыласы да сол кездерде қалыптасқан. 1860 жылы Мажар Ғылым академиясы Армин Вамбериді хатшы мүшесі ретінде сайлаған. Пештке қайтқан уақытында Эмил Дежөфидің қолдауымен ұлы мақсатына, яғни Орта Азияға сапар шегуге дайындығын бастаған. Осы мақсаты туралы 1861 жылы шілде айының 29 күні қоштасу сөзінде Академияға былай баяндаған: «мажарлардың ежелгі ата-жұртын емес, тіл-білімінің айғақтарын іздеймін».

ИРАН (ПАРСЫ) ЖЕРІНДЕ

Вамбери Орта Азияға сапарына дейін және кейін Парсы елінде жалпы 13 ай өмір сүрген. Осы уақытта елдің ежелгі ескерткіштері мен шииттердің кесенелерімен де танысуға мүмкіншілігі болған. Бұл тәжірибесі жайында жеке бір кітап жазған.

Оны әсіресе түркі тектес халықтар және олардың тілі, әдебиеті қызықтырғанымен, кітапханасына көптеген парсы тіліндегі шығармаларын байқауға болады. Академияның Шығыс Жинағында

Персеполістің қалдықтары
Миклош Шаркөзидің фотосуреті

The Ruins of Persepolis
Photo by Miklós Sárközy

His scholarly activity also started in Istanbul. There, he published his first book, a German-Turkish dictionary, and frequently sent home translations from Turkish literature which appeared in Hungarian journals. His commitment to studying the origins of the Hungarian language also took a definite shape. In 1860 the Hungarian Academy of Sciences elected Ármín Vámbéry a Corresponding Member. Upon returning to Pest, he started to prepare for his great undertaking, the Central Asian journey, for which he procured the support of Emil Dessewffy, President of the Academy, and of the whole learned Society. He summarized his objectives in his farewell speech delivered to the Academy on 29 July 1861. As he told, “instead of the Magyars’ ancestral home we are looking for linguistic truth”.

ON PERSIAN SOIL

Before his Central Asian journey, and on the way back, Vámbéry spent altogether 13 months in Persia. He visited the ancient memorials of the country and the chief Shia holy cities. He wrote a separate book on his Persian experiences.

Though his interest focused on Turkic peoples and literatures, he still acquired many Persian books for his library. From among the Persian manuscripts in the Oriental Collection of the Library of the Academy, twelve came from his bequest. These, however, were not bought by him when in Persia, or deliberately collected by him, but had come to his possession as special gifts meant for the already well-known scholar.

Армин Вамберидің
Персеполістегі
жазуы
Мажар Ғылымдар
Академиясы
Кітапханасы Шығыс
Жинағы, Лайош
Лигетидің мұрасы

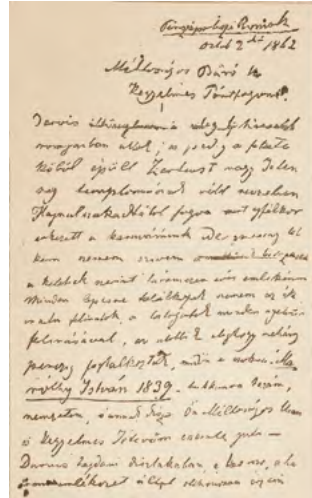
Inscription by
Ármín Vámbéry
in Persepolis
LHAS, Oriental
Collection,
Lajos Ligeti bequest

Лакпен боялған мұқаба
(Иранның Қажар дәуірі, 19 ғасыр)
Мажар Ғылымдар Академиясы Кітапханасы
Шығыс Жинағы, Ms Perzsa F.14

Lacquered book cover from
the Qājār period (19th c.)
Manuscript of the book
Majma'-i Mahmūd
LHAS,
Oriental
Collection,
Ms Perzsa
F.14

Армин Вамберидің Йозеф Өтвөшке
жазған хаты, Персеполис, 1862 жылы
Мажар Ғылымдар Академиясы
Кітапханасы Шығыс Жинағы, 707.887

Letter by Ármin Vámbéry to József Eötvös, Hungarian
writer and statesman, from Persepolis, 1862
LHAS, Oriental Collection, 707.887

сақталған парсы колжазбаларына оның мұрасынан 12 кітап қосылған. Бұларды Парсы еліндегі сапары барысында әдейі жинап сатып алған емес, алайда әйгілі ғалым болғаны үшін оған тарту етіліп, сыйлық ретінде қолына тиген.

ДӘРУІШТІҢ ЖЫРТЫЛҒАН КИІМІНДЕ

Мажарлардың шығыстағы тамырларын іздеуге Юлианус монах (13 ғасыр) және Шандор Чомадан (19 ғасыр) басқа еш мажар ат салысқан емес. Вамбери болса мажарлардың ата жұртын іздеуге емес, түркі және мажар тілдері арасындағы байланыстарды зерттеуге Орта Азияға сапар шеккен.

Істамбұлда ұзақ уақыт дайындалып, 1862 жылдың наурыз айында кемемен Қара-теңіздің жағасындағы Трабзон қаласына жеткен. Сол қаладан сапарын ары қарай жаяу жалғастырып, Тегеранға шілде айында жеткен. Орта Азиядағы болған кезде саяси дағдарыстардың жағдайынан біраз уақыт сол жерде қалған. Ақыр-түбі 1863 жылы наурыз айының 22-сінде негізгі мақсаты болған жерлерге жол тартқан.

IN A RAGGED DERVISH CLOAK

The quest for the Magyars' Oriental roots has occupied quite a few Hungarians since Friar Julian (d. ca. 1237) and Alexander Csoma de Kőrös (1784–1842). As for Vámbéry, instead of looking for the ancient home-land, he went to Central Asia to study the interrelations and affinities between the Hungarian and Turco-Tatar languages.

After long preparations in Istanbul, he embarked on a ship and coasting along the shores of the Black Sea reached Trebizond (Trabzon) in March 1862. He continued on the mainland towards Tehran where he arrived in July. The uncertain political conditions prevailing in the region forced him to wait, and he could only start the trip towards his original destination on 22 March 1863.

Бұқарадағы базар көшесі, 1888 жылы
Мажар Ғылымдар Академиясы Кітапханасы Шығыс Жинағы, 766.818

Bazaar in Bukhara, 1888
LHAS, Oriental Collection, 766.818

Вамбери дәруіштің
киімінде
Эмилъ Баярдың суреті

Vámbéry dressed
as a dervish
Drawing by Émile Bayard

Vámbéry dervis illüstrében. (Fénykép után.)

Меккеге барып келген Шығыс-Түркістандық қажылардың тобына қосылып 80 түйемен 40 адам тасыған керуеннің арқасында Қарақұм шөлдерін өтіп Хиуаға жеткен, сол жерден сапарын Бұқара және Самарқанд қалаларына жалғастырған. Орыс Патшалығының отаршыл дәуірінің алдында (1865) Орта Азияны бұрынғы қалпын көрген соңғы Европалық адам еді.

Орта Азияға шетелден келгендерге күмәнмен қарайтындар Вамберидің ғылыми мақсаттарына жетуіне кедергі келтірген. Сондықтан ол осы сапарының барысында деректерді жасырын жазып алуға тырысқан.

Самарқандта қажы жолдастарымен қоштасып басқа бір керуенге қосылып Иранға қарай бет алған. Ират пен Мәшһәд арқылы 1864 жылы қаңтар айында Тегеранға келіп жеткен. Сәтті өткен осы сапарынан кейін Вамбери, Орта Азияға қызыққан елдердің саясаткерлері үшін таптырмас маманға айналған. Сонымен қатар саяхаты жайлы жазған кітаптары арқылы оқырман қауымға да танымал кісі болған.

He joined a group of pilgrims from East-Turkestan returning from Mecca, and as a member of this caravan consisting of some 80 camels and 40 travellers he crossed the Karakum Desert and got, via Khiva, to Bukhara and Samarkand. He was the last European who could observe this secluded world in its original state, before the Russian conquest.

Albeit he knew the vernaculars and local customs he aroused suspicion as a foreigner and this was a major handicap in his scholarly work. He could only write down his findings secretly, on rare occasions, but thanks to his excellent memory he managed to record his observations.

In Samarkand, he took leave of his fellow pilgrims and joined another group for the home journey. Through Herat and Mashhad, he arrived at Tehran at the end of January 1864. The experiences gained on his successful journey made him an important expert in the eye of politicians having interest in the region, and through his travel reports, he became well-known to the general public.

Орта Азиядағы сапарынан
қайтқан Вамберидің ательеде
түсірілген фотосуреті
Тегеран, 1864 жылы
Роберт Вамберидің мұрасы

Studio shot of Vámbéry, upon
his return from his Central Asian
journey, Tehran 1864
Robert Vambéry bequest

Бўқарадағы Боло-хауз мешіті

The Bolo Hauz mosque in Bukhara
Cat. Stein LHAS, Photo 27

Армин Вамберидің Құран кітабының бірінші бетінде қойылған қолы
 Мажар Ғылымдар Академиясы
 Кітапханасы Шығыс Жинағы,
 772.072

Flyleaf of Ármin Vámbéry's
 Koran with his autograph note
 LHAS, Oriental Collection, 772.072

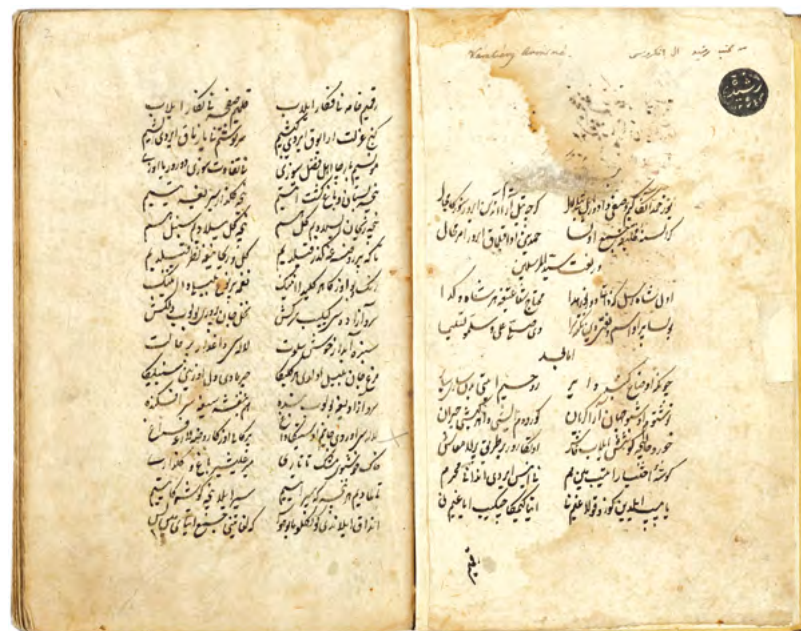
Армин Вамберидің
 Орта Азиядағы
 сапарында қасында
 алып жүрген Құраны
 Мажар Ғылымдар
 Академиясы Кітапханасы
 Шығыс Жинағы, 772.072

The Koran of Ármin
 Vámbéry which
 accompanied him through
 his Central Asian journey
 LHAS,
 Oriental Collection, 772.072

ОРТА АЗИЯДАҒЫ ОЛЖАЛАРЫМ

Вамбери сапарына дайындалып жүргенде Ыстамбұлдағы Орта Азиялық түркі қолжазбаларын, әсіресе Орта Азияның әдеби түркі тілін (оны Шағатай-түркі тілі деп атаған) үйрену мақсатында зерттеген. Сапарында дәруіш (диуана) болып жасырынып жүргендіктен ғылыми зерттеу жасауға мүмкіндігі аз болған. Діни тақырыптан тыс кітаптарды сатып алатын болса айналасында күдік туындауы мүмкін еді. Сондықтан Хиуа мен Бұқараның кітап базарларында бір-екі ғана қолжазбаны сатып алып үлгерген.

Сол кезде Еуропада сейрек кездесетін Шағатай-түркі қолжазбалары кейін Вамберидің филогология және лингвистика саласындағы жұмыстарының негізі болған. Орта Азиядан әкелінген осы қолжазбалар бүгінгі күнде Мажар Ғылым Академиясының Шығыс жинағындағы түркі кітаптары сөресінде сақтаулы тұр.

Бірінші сөзінен Абышқа деп аталған Шағатай түркі қысқаша сөздіктің қолжазбасы
 Мажар Ғылымдар Академиясы Кітапханасы Шығыс
 Жинағы, Ms Türkü O.386

Manuscript of *Abuşka*, a Chaghatai-Turkish vocabulary
 LHAS, Oriental Collection, Ms Török O.386

MY CENTRAL ASIAN TREASURES

When preparing in Istanbul for the big journey, Vámbéry started to study Central Asian Turkic manuscripts, mainly to familiarize himself with the Chaghatai-Turkic language (predecessor to modern Uzbek). His begging dervish incognito not only hindered him in his scientific work but also limited the number of nonreligious books he could buy without making himself conspicuous. So, he could only purchase a few manuscripts in the book markets of Khiva and Bukhara which he greatly treasured.

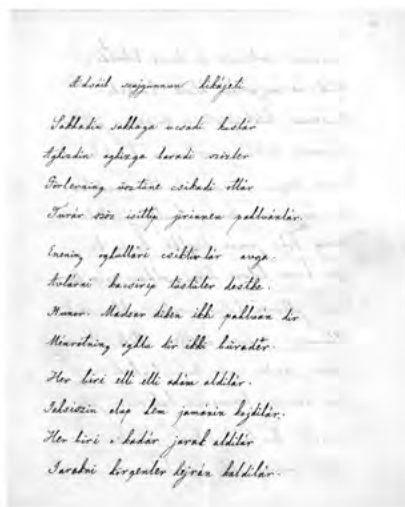
A great part of these Eastern Turkic manuscripts was unique in Europe at the time, and later formed the basis for Vámbéry's text editions. The specimens, which reflect the characteristic of book art tradition of Central Asia, now enrich the Turkish collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences.

МЕНИҢ ҚЫПШАҚ ЖОЛДАСЫМ

Қоңыраттан (Қарақалпақстан) шыққан Ысақ молла (1836-1892 жж.), Шағатай Ысақ (Вамбери солай атаған) 1863 жылдың маусым айында Хиуада Вамбериге ілесіп Самарқандға бара жатқан қажылардың тобына қосылған. Рәшид (Вамбери) оған ерекше әсерін тигізген. Соңында Ысақ молла Бұдапештке келіп жаңа ісін бастаған. Мажар тілін үйреніп Ғылым Академиясының кітапханасында жұмыс істеген.

Кейінірек Вамберидің ғалым досы – Арон Силади протестант поптың Халаш қаласындағы үйінде тұрған (Кіші Қыпшақ ауданы). Екеуінің арасында жазылған хаттарда молла жөнінде көп сөз қозғалғанын байқауға болады.

Оның Арань Яноштың «Ғажайып бұғы туралы аңыз» деген өлеңін шағатай-түркі тіліне аударғаны да мажар тілін жақсы меңгергенін дәлелдейді. Вамберидің қасында аудармашы болып жүрген. Үйленіп балалы-шағалы да болған, бірақ дінін ауыстырмаған. Ысақ қайтыс болғанда (1892) Вамберидің көмегімен өзі мекен тепкен шағын мажар қаласындағы протестант зиратына мұсылманша жерленген.

Арань Яноштың «Ғажайып бұғы» дастаны
Шағатай Ысақтың түркі аудармасында
Мажар Ғылымдар Академиясы, Қолжазбалар,
Nyt. 4r 147/2

Ishak Chaghatai 's translation to Uzbek of
János Arany's epic poem, *Legend of the miraculous deer*.
LHAS, Department of Manuscripts, Nyt. 4r 147/2

Шағатай Ысақ пен
Армин Вамбери
Якаб (Якопо)
Марастонидың
лиитографиясы
Мажар Ғылымдар
Академиясы
Кітапханасы Шығыс
Жинағы, 707.887

Ishak Chaghatai and
Armin Vámbéry
Lithography by
Jacobo Antonio Marastoni
LHAS, Oriental Collection,
707.887

MY TATAR FRIEND

Mullah Ishak (1836-1892), or, as Vámbéry called him, Ishak the Chaghatai, who was born in Kungrad (now in Uzbekistan,) met Vámbéry in Khiva in July 1863, in the caravan of Meccan pilgrims heading to Samarkand. The young man felt attracted to Vámbéry and decided to stay with the Hungarian traveller. In Budapest, he started a new life: he learned Hungarian, and was employed by the Academy as a library assistant. Later he went to Kiskunhalas, to Vámbéry's friend Áron Szilády a scholar of Hungarian-Turkish historical relations. In his letters to Szilády, Vámbéry frequently mentions "his mullah". After returning to Hungary, Vámbéry was pleasantly surprised to see how quickly Ishak adapted himself to his new environment both in his clothing and conduct.

Ishak's knowledge of the Hungarian language is illustrated by his translation into Uzbek of the great Hungarian poet, János Arany's epic poem, the *Legend of the miraculous deer*. He was of great help to Vámbéry as a "living dictionary". He founded a family, had children, but never abandoned his Islamic faith. When he died, Vámbéry arranged for him a Muslim funeral in the small Hungarian town where he lived.

Фәрәж бад әш-шиддә
Осман түрік ертегілердің жинағы, Эдирне, 1451
Мажар Ғылымдар Академиясы Кітапханасы
Шығыс Жинағы, Ms Török F.71

Ferec bad eş-şidde
After rain sunshine.
Manuscript of the classic Turkish collection of tales,
Edirne, 1451.
LHAS,
Oriental
Collection,
Ms Török
F.71

Махмұд
Тәржұман:
Тарих-и
Унгурус
Түрік
тіліндегі
Мажарстан
Тарихының
қолжазбасы,
1543 шамасы

Мажар Ғылымдар Академиясы
Кітапханасы Шығыс Жинағы, Ms Török F.57

Mahmud Tercüman's *Tarih-i Üngürüs*
History of Hungary, manuscript of a chronicle in
Ottoman Turkish, from around 1543
LHAS, Oriental Collection, Ms Török F.57

ОСМАН ИМПЕРИЯСЫНАН АЛҒАН ОЛЖАЛАРЫМ

Вамбери шығыстану зерттеулерінде түркі тектес тілдер және түркі әдебиетіне ерекше назар аударған. 19-ғасырға дейін түркі әдебиетінің және тарихының кейбір үлгілері ғана баспадан жарық көрсе, көпшілігі қолжазба ретінде ғана жазылған еді.

Вамбери Ыстамбұлдағы кітапханаларда алғаш осман-түріктерінің қолжазбаларын қолға алып, мажарларға тиісті жерлерін аударып, Мажарстандағы журналдарда жариялаған. Бірінші қолжазбаларын көбінесе Даниел Силади арқылы алғаны туралы тұжырымдалған, бірақ көбінесе қолжазбалар оған сыйланған немесе өзі сатып алған. Қолына тиген – олардың арасында аса құнды және ерекше – қолжазбаларды көзінің тірісінде Ғылым Академиясына сыйлаған.

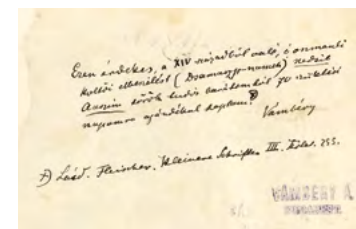
Түркі-мажар қатынастарына пайдалы деректерді мажар ғылымында қолдануға тырысқан. 1885 жылы Ыстамбұлда қайтыс болған Даниел Силадидің құнды қолжазбалар жинағы да оның тікелей атсалысуымен Ғылым Академиясының кітапханасына енген. Вамбери кейінірек бұл жинақты өзінің еңбектерімен де толықтарған. Сонымен қатар 60-қа жуық шығыс қолжазбаларын, көбінесе осман-түрік кітаптарын қорға қосқан.

MY RELICS FROM THE OTTOMAN EMPIRE

Turkish languages and literature occupied a central place in Vámbéry's Oriental studies. Until the end of the 19th century only a small fraction of Turkish literary and historical texts was available in print, the majority could only be studied in manuscript form. Vámbéry's first encounters with hand-written Ottoman-Turkish historical sources were in the libraries of Istanbul. He translated some relevant excerpts and published them in Hungarian periodicals. He obtained the first manuscripts in his collection from his book-seller friend, Dániel Szilágyi. Later in his career he was given many other volumes as gifts and also purchased several more. From his own collection, he donated in his life quite a few to the Academy, including priceless, unique specimens.

As he was convinced that the source material documenting Turkish-Hungarian relations should be kept and studied in Hungary, he offered his good offices to the Academy to obtain the valuable manuscript collection of Dániel Szilágyi (who died in Istanbul in 1885) for its Library. This material was later enriched by Vámbéry's own bequest, consisting of some sixty Oriental, predominantly Ottoman-Turkish manuscripts.

Жамасп-нама
Вамберидің қолы қойылған түрік тіліндегі
дастанның қолжазбасы, 16-ғасыр
Мажар Ғылым Академиясы Кітапханасы
Шығыс Жинағы, Ms Török Qu.67

Catasp-name
Turkish heroic epic from 16th c.,
manuscript with Vámbéry's note.
LHAS, Oriental Collection, Ms Török Qu.67

ҒАЛЫМДАРДЫҢ ҚАТАРЫНДА

Вамбери Арминнің мансабы Ғылымдар Академиясында жоғарылай берген. 1860 жылы ол Венгрия Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, ал 1876 жылы қатардағы мүшесі болып сайланды. 1893 жылы ол ешқандай қиындықсыз құрметті мүшелікке ие болған және бір жылдан кейін Басқарма мүшелерінің қатарына ұсынылған. Ғылым Академиясының атынан халықаралық шығыстану конференцияларына жиі қатысып тұрған. Ол қайтыс болғанға дейін Академияның тұрақты комитеттерінің бір бөлігі - лингвистикалық комитеттің мүшесі болған. 1869 жылы мажар тілінде жазылған «*ең мықты лингвистикалық кітап авторы*» деген құрмет көрсетіліп, оған Тешедик Шамуэл сыйлығы берілген. Мүше болып сайланғаннан бастап дүниеден өткенше Ғылым Академиясына өз жұмыстары және байланыстарымен адал қызмет еткен.

1910 жылы 3 қазан күні Ғылым Академиясының жалпы шешімі бойынша зерттеу мүшелігінің 50 жылдығы атап өтілген. 1910 жылғы 3 қазандағы Пленум оған мүшелігінің 50 жылдығына орай жазбаша құттықтау жолдауға қаулы шығарған. 1913 жылы 13 қыркүйекте қайтыс болған. Ғылым Академиясының бас-хатшысы Вамбериді былай деп жазып еске алған: «*ол география, этнография және ежелгі түркі*

Мажар Ғылымдар Академиясының ғимараты / Адам Словиковски
Мажар Ұлттық Мұражайы, Тарихи Суреттер Галериясы

The building of the Hungarian Academy of Sciences / Adam Slowikowski
Hungarian National Museum, Historical Picture Gallery, T. 2869

Мажар Ғылым Академиясының
альбомы үшін түсірілген
Вамберидің суреті
Мажар Ғылым Академиясы,
Қолжазбалар, Ms 10.206/151

Vámbéry's photo in the Album
of the members of the HAS
LHAS, Department of Manuscripts,
Ms 10.206/151

SCHOLAR AMONG SCHOLARS

Ármin Vámbéry had an uninterrupted academic career. He was elected Corresponding Member of the Hungarian Academy of Sciences in 1860, Ordinary Member in 1876. In 1893 he earned honorary membership without countervote, and a year after was promoted among the governing members. The Academy regularly nominated him to participate in the International Congress of Orientalists. Until his death, he had been a member of the Linguistic Committee, one of the Standing Committees of the Academy. In 1869 his linguistic study was found the best of the year and earned for him the Sámuel prize. From the day of being elected up to his last day, he did his utmost to serve the Academy's causes, either through his personal efforts or by making use of his connections.

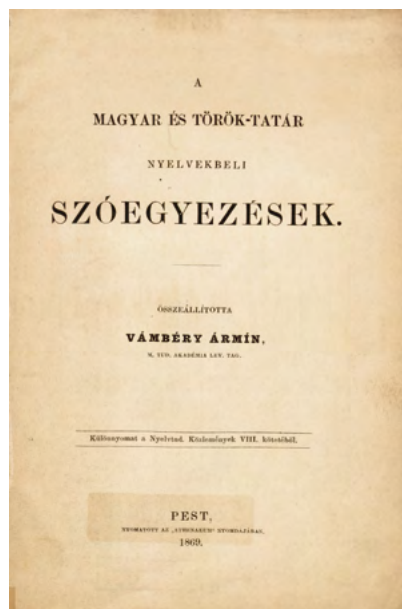
The Plenary Session of 3 October 1910 decided to send him a written felicitation on the 50th anniversary of his membership. On 19 March 1912, his 80th birthday, the Secretary-General and fellow members called on him with their good wishes. When he died on 15 September 1913 the

тілдері бойынша көптеген еңбектері, сондай-ақ сансыз мақалалары әлемнің бес түкпірінде елімізді танытқан және өткен ғасырдың ең батыл және табысты, танымал зерттеушілерінің бірі болды».

Қыркүйек айының 17-сінде өткен жерлеу рәсімінде Ғылым Академиясы мүшелерінің қатысуымен ресми қоштасу ұйымдастырылған. 1913 жылы қазан айының 25-сінде өткен жиында қоштасу сөзін атақты исламтанушы шәкірті Игнац Голдцихер дайындап оқыған. Академияның төрағасы Алберт Берзевици, 100-жылдығына орай 1932 жылы наурыздың 21-інде болған жалпы жиында Вамбериді еске алған сөзінде: «*Вамбериді Мажарстан шығыстануына негіз салған тұлға болғаны үшін ғана сыйлаймаймыз. Оны жүйрік қаламы үшін және құнды қолжазбалар қалдырған танымал тұлға болғаны үшін құрметтейміз*» – деп өз ойын білдірген.

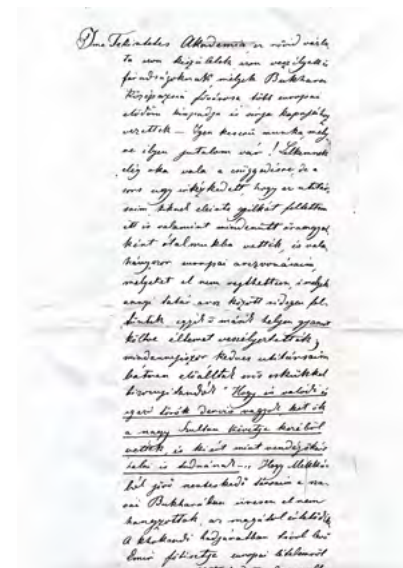
ПЕШТ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ПРОФЕССОРЫ

Вамбери атақты Орта-Азиядағы сапары жөнінде жазған кітабынан түскен қаражатпен өмір сүре алмайтынын түсінген. Осы тұрғыда автобиографиясында былай деп жазған: «*қиналып жүрген кезімде Пешт университетіндегі профессорлықты армандап, шығыс тілдері бөліміне жұмысқа орналасамын деп үміт еткенмін*».

Армин Вамбери: *мажар және түркі-тектес тілдердің ортақ сөздері*
Пешт, 1869
Мажар Ғылым Академиясы
Кітапханасы Шығыс Жинағы, 706.198

Vámbéry, Ármin:
Hungarian and Turkish-Tatar word correspondences
Pest, 1869
LHAS, Oriental Collection, 706.198

Орта Азиядан оралған
Вамберидің Тегеранда
Академияға жазған
хабарламасының бір бөлігі
Мажар Ғылым Академиясы,
Қолжазбалар, Ms 161/1884

Excerpt from the Report to the
Academy, written by Vámbéry
in Tehran, on the way back from
his Central Asian journey
LHAS, Department of Manuscripts,
Ms 161/1884

Secretary-General commemorated him, a former member of the Board of Directors, with the words “[he was] one of the boldest and luckiest explorers of the last century, whose many works on geography, ethnography and the ancient Turkic languages, as well as his innumerable articles, have won fame and renown for our country in all five parts of the world”.

On 17 September the Academy participated corporately at his funeral rites. The memorial address was held at the general meeting by the eminent scholar of Islamic studies, Ignaz Goldziher on 25 October 1915. Academy President Albert Berzeviczy commemorated the centenary of Vámbéry’s birth on 12 March 1932. He stressed that in Vámbéry’s person we celebrate somebody who not only established Oriental studies in Hungary but, with excellent penmanship, also made them popular.

PROFESSORSHIP AT THE UNIVERSITY OF PEST

After his Central Asian voyage, Vámbéry realized that he cannot live on the proceeds of his internationally successful travel books. He confesses in his autobiography, “in my desperate situation I clung to the straw of the professorship in Pest, and I considered the chair of Oriental languages lifeboat on the always stormy sea of my life”.

Getting a job at the Royal University in Pest, however, was by no means easy. At that time one had to turn to the monarch with such a request. Vámbéry could convince the ruler at the royal audience, the leaders

معالم محترم وامبري اقدسى حضرتونيك

دوره ولادتى مناسبتله :

شعاع شهابى كى اذهان ناسن تنوير ايتدك
لمعان شمس كى قلوب خلق تذهيب ايتدك
در قعر علم صغارى مسقط رأس ايتدك
سكا استغاث ايدن ايچون عمركى فدا ايتدك
شهرت افعالك الله بئون عالم اولدى نملر
اجتيسار شيرانه كاه جبارة عظام محبوب
عمق معرفتكدن لرابت حكمت محبوب
شرف چودكدن ستحاب سما معلوب
هيج مخلوق نسيان ايدمه دوره ولادتك
جنايكي تبريك ايدر عالم فقير، زيكين
بنده نعمت شناس ده ميركا عتبه كه گلير
زيكين مالدون، فقر اولكندن ويريز -

شكردعابوز: بوليوس گرمانوس

بودايسته 1912

Вамберидің бір адал шәкіртінің ұстазының 80-туған күніне арнаған түрік тіліндегі өлеңі
Мажар География Мұражайы,
Эрд қаласы

Congratulation poem by one of his devoted students on Vámbéry's 80th birthday
Hungarian Geographic Museum, Érd

Бірақ Пешттің Патшалық Ғылым университетіне орналасу оңайға соққан жоқ. Өйткені, патшаға беделді таныстар арқылы өтініш білдіру керек еді. Вамбери корольдік ортаны, университет басшылары мен оқытушыларды сендіре алар еді. Алайда олардың дипломы жоқ саяхатшы ғалымды жұмысқа қабылдауы бөлек әңгіме.

Вамбери 1865 жылдан бастап 1905 жылға дейін Пешт университетінде жұмыс істеген. Үш жыл бойы қарапайым лектор болып шығыс тілдерін оқытқан. 1868 жылы титулдық профессорлыққа қабылданған, ал 1870 жылы толық профессор атағын алған. Көбінесе тіл үйрету, мәтінді пайымдау, осман-түрік, шығыс түркі (шағатай, қыпшақ) және парсы тілдері бойынша сабақтар берген. Оқушыларының арасында төзімділері аз болған тәрізді. Оның себебі көбінесе бастауыш сабақтарды оқи бастағандар соңына дейін жалғастырмаған. Ең бірінші шәкірті Игнац Голдцихер оны Ғылым Академиясында еске алып айтқан сөзінде: «*Бінтамен оқытқаны шәкірттерінің де рухын көтерген, бірақ теориялардан гөрі ол тәжірибеге көбірек мән берген*» – деп пікірін білдірген.

Осы орайда Вамберидің университетте өткізген дәрістерінің нәтижесінде шығыстану саласы Мажарстанның жоғарғы оқу орындарына пән ретінде еніп, түркітану ғылымының дамуына үлкен үлес қосқанын атап өту керек.

and faculty of the university, however, received the uncertified traveller with reluctance.

He taught at the university from 1865 to 1905. For three years he taught Oriental languages as *lector publicus*, in 1868 he was promoted to titular professorship, while in 1870 he became a full professor. For the most part, he held language classes and taught textual interpretation in Ottoman-Turkish, Turco-Tatar, and Persian. He must have had but a few persistent students, as most of his courses offered for beginners only seldom were continued at an advanced level. One of his first students, Ignaz Goldziher, in his memorial speech recalls how much Vámbéry's animated style of teaching stimulated the students, and that he preferred practice at the expense of theoretical arguments.

The main significance of Vámbéry's university activity is that he introduced Oriental Studies to Hungarian higher education, and had pioneering role in establishing the teaching of Turkic studies in Hungary.

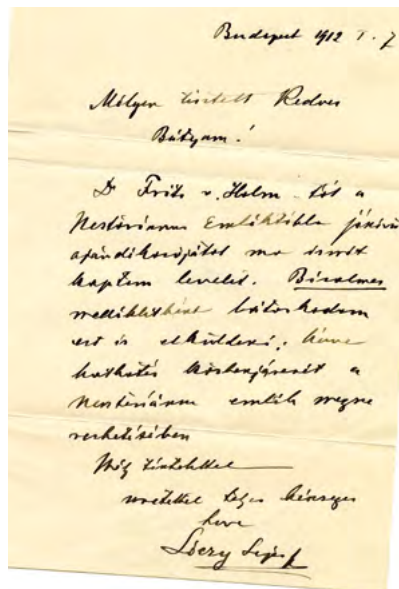
Чома Көрөши
Қауымдастығының Вамбериге
арнаған мемориалдық тақтасы
Андраш Галдың жұмысы

Vámbéry memorial plaque issued by the Csoma Körösi Society
Work of András Gál

Лайош Лоци (1849-1920) географтың Армин Вамбериге жазған хаты, 1912 жылы
Мажар Ғылым Академиясы, Қолжазбалар, Ms 1048/23

Letter of the geographer Lajos Lóczy (1849–1920) to Armin Vámbéry, 1912
LHAS, Department of Manuscripts, Ms 1048/23

Орта Азиядағы саяхат кітабының картасы, Пешт, 1865 жылы
Мажар Ғылым Академиясы Кітапханасы Шығыс Жинағы, 706.843

Map appended to the Hungarian edition of his book *Travels in Central Asia*, Pest, 1865
LHAS, Oriental Collection, 706.843

Азия саяхатшыларының Будапешттегі кездесуі, 1903 жылы
Мажар География Мұражайы, Чолнокидің мұрасы, 12/2013

Meeting of the great explorers of Asia in Budapest, 1903
Hungarian Geographical Museum, Érd, Cholnoky-bequest, 12/2013

I EXPLORE THE EARTH WITH AN OPEN MIND

Vámbéry's lifetime was an age when modern geographical science was born and scientific societies were established where professionals could exchange ideas. In Hungary, 1872, János Hunfalvy – since 1870 Head of the first Geographical Department at the University – founded the Hungarian Geographical Society, under his presidency, with ten founding members, among them Ármin Vámbéry.

Vámbéry, who was vice president between 1872 and 1888, played a very active role in the Society. He regularly published in the Society's journal, the *Geographical Transactions (Földrajzi Közlemények)* founded in 1873. In 1889 he was elected to President, then in 1893 to Honorary President. After 1897 he was conferred the highest title, Perpetual Honorary President.

Vámbéry used to attend, and frequently addressed, the meetings of the Royal Geographical Society. He noticed that in England explorers are kept in even higher esteem than scholars or artists. He nursed good relations with the famous traveller and statesman, Lord Curzon, RGS President between 1911 and 1914, who mentions Vámbéry in his book about Persia.

ӘЛЕМДІ ЗЕРТТЕП АРАЛАЙМЫН

Қазіргі география ғылымының қалыптасуы және ғалымдардың ойларымен бөлісе алатын ғылыми қауымдардың пайда болуы да Вамберидің дәуірінде пайда бола бастаған. Оған дейін екі жыл бұрын негізі қаланған Мажар География Бөлімінің басшысы Янош Хунфалвидің ұсынысы және бастамасымен 1872 жылы Мажар География қауымдастығы пайда болып, оның негіз-салушы мүшелерінің арасында Вамбери де болған.

Вамбери төраға орынбасары (1872-1888) ретінде қауымның ісіне өте белсенді араласқан. 1873 жылдан бастап шыққан қауымның *Географиялық деректер* деген журналына көптеген мақалалар жариялаған. 1889 жылы Мажар География қауымдастығы төрағасы болып сайланып, 1893 жылы құрметті төрағасы атанған.

Вамбери Ұлы Британияның География қауымдастығы мәжілістерінде ағылшындардың ғалымдар мен өнерпаздардан гөрі саяхатшыларды артығырақ құрметтейтінін байқаған. Вамбери атақты саяхатшы және мемлекет қайраткері, География қауымдастығының төрағасы (1911-1914) Лорд Керзонмен жақсы қарым қатынаста болған. Лорд Керзон өзінің Иран жайлы кітабында да Вамбери туралы жазған.

1913 жылы көптеген елдердің географиялық қауымдастықтары оның қайтыс болғанына көңіл айтып еске алған болатын. Атақты географ Чолноки Йенө Мажар География қауымдастығы журналында шыққан еске алу мақаласында Вамбериді «өтіп кеткен дәуірдің тұлғасы» деп сипаттаған. Сонымен қатар 19 ғасырдың географиясына үлес қосқан саяхатшылардың қатарына қосып: *«география бойынша терең білімі болмағанымен, саяхаттары жөнінде сол кезде көптеген пайдалы мағлұматтарды жазып алған, бұндай аса мол мағлұматтарды 19 ғасырда географиялық сапарларда жинау мүмкін емес!»* – деген.

ҮШ МҰХИТТЫ ШАРЛАП ЖҮРДІМ

Армин Вамберидің өмір-жолын әртүрлі пайымдалады. Мажарстанда ол көбірек ғалым-саяхатшы ретінде танымал болса, басқа елдерде ол Ислам дүниесінің өкілі, саяси кеңесші және жазушы-публицист ретінде танылған.

Вамберидің атақты сапары өте күрделі және қызу тарихи мезгілге тура келген. Ол кезең Ресей мен Ұлы Британия – Иран, Орта және Ішкі Азияны отарлау үшін таласқан Үлкен Ойын (*The Great Game* 1813-1907) деп аталған шақ болатын. Оңтүстікке қарай қадам басып келе жатқан

Вамберидің сыйлықтары, арасында Георг V патша жіберген ыды Роберт Вамбери мұрасы

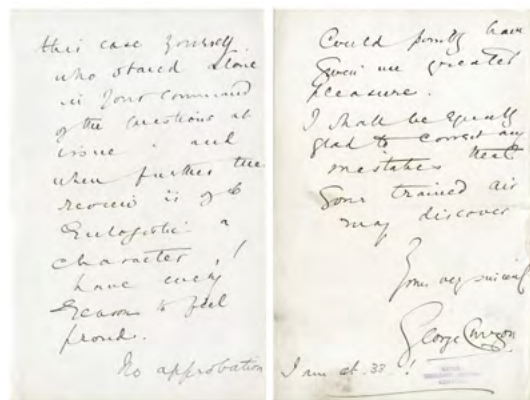
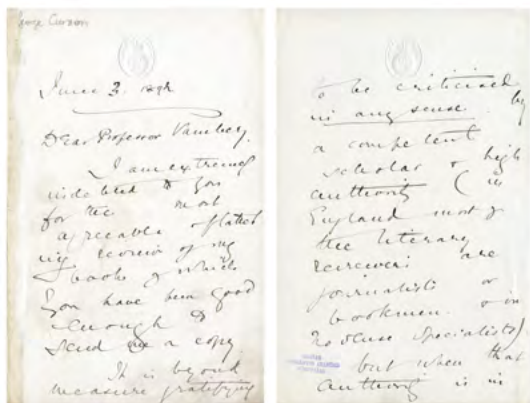
Some gifts donated to Vámbéry including an urn from George V. Robert Vambéry bequest

When Vámbéry died in 1913, all Geographical Societies of the world sent their condolences. In the journal of the Hungarian Geographical Society the eminent scholar of geography, Jenő Cholnoky called him representative of a bygone era. He placed him among those great geographical explorers of the 19th century who “did not have the technical knowledge to give a proper geographic description of the explored parts of the world, but could still bring home such an immense material that could barely be found today at an exploratory trip”.

I HAVE SEEN THREE CONTINENTS

It tells a lot about the duality of Ármin Vámbéry's *œuvre* that while in the eyes of the Hungarian public he has become famous as a traveller-scholar, in the West he gained esteem as an expert of the Islamic world, a political consultant and publicist.

Vámbéry's famous journey took place in an extremely tense and sensitive historical period. This was the age of the “Great Game”, a sort of cold war for the control of Iran and the Central- and Inner Asian territories, which were of cardinal importance both for Tsarist Russia in its extension Southwards, and the British Empire, worrying about India, their “Jewel in the Crown”.

Жорж Натаниел Курзонның (1859–1919) Вамбериге жазған хаты Мажар Ғылым Академиясы, Қолжазбалар, Ms 1048/8

Letter of George Nathaniel Curzon (1859–1919) to Ármin Vámbéry LHAS, Department of Manuscripts, MS 1048/8

патшалық Ресей үшін де, тәжінің алмазы – Үндістанды алаңдатқан Ұлы Британия үшін де маңызды «суық соғыстың» кезеңі еді.

Ұғыну мен байқау қабілеттері күшті әрі қыран-көз мажар саяхатшысының Азияданың күнделікті тұрмыстан алған тәжірибелері Еуропалықтарды қатты қызықтырған. Англияда атағы шығып, ол ханшаның үй-іші – әсіресе тұңғыш баласы Едуард (1841-1910) – Ұлы Британия бас-министрі және ең ықпалды ірі саясаткерлері, Орта Азиямен шұғылданған зиялы қауымы – бәрі онымен танысып кездесуге тырысқан.

Осман Империясындағы іс-әрекеттерін де түрліше қарастыруға болады. Ыстамбұлда алғашқы сапарында ол XIX ғасырдың екінші жартысындағы реформистік зиялылармен және Осман империясының элитасының кейбір өкілдерімен байланыс орнатқан. Осман-түрік ғалымдармен де достасып, түрік тілінде шығарма жазып оны жариялап, саяси кеңесші болып қызмет атқарған.

Ыстанбұлдағы Долмабақша сарайы, 1880 жылы
Васил Каргапулоның фотосуреті

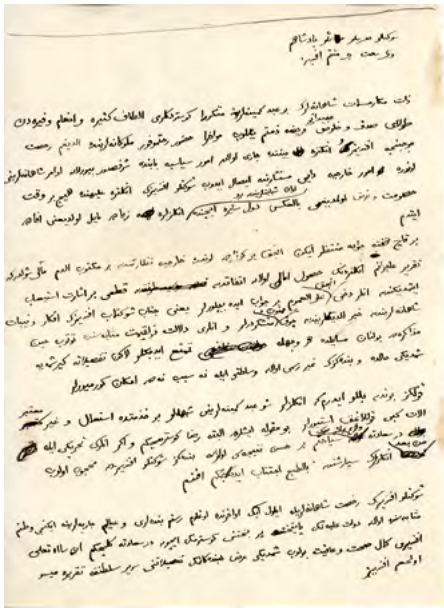
The Dolmabahçe Palace in Istanbul, around 1880
Photo by Basil Kargopoulo

As the Hungarian traveller had extremely good memory and was a keen observer, his everyday experiences in these lands gained him a reputation all over Europe.

His high esteem in England earned him acceptance by the royal family. He was on intimate terms with King Edward VII, with the Prime Minister, and with some highly influential politicians. From the cream of the intellectual world those sharing his interest in the Asian scene eagerly sought his company.

His interest in international politics also characterized his activities in Turkey. During his first sojourn in Istanbul he had already established ties with the Reform Intelligentsia of the second half of the 19th century, and with some members from the elite of the Ottoman Empire. He had cordial relations with Turkish scholars, some of his books were published in Turkish, and he also became an important political adviser.

The Ottoman Sultan Abdulhamid II frequently granted him private audiences. Vámbéry tried to be instrumental in improving British-Turkish relations, and to re-build Great Britain's commitment to keeping together the Ottoman Empire, a country which was threatened by disintegration from inside and by the Russian expansion from outside.

Армин Вамберидің Абдулхамид Сұлтан II ханға жазған хатының шибай жазбасы
Мажар География Мұражайы, Эрд қаласы

Draft copy of Armin Vámbéry's letter to Sultan Abdulhamid II
Hungarian Geographical Museum, Érd

Абдулхамид Сұлтан II әшекейлі қолы (тұғра)

Calligraphic signature (tughra) of Abdulhamid II

Екінші Абдулхамид Осман сұлтаны оны қабыл алып бетпе-бет сөйлескен. Мажар ғалымы әсіресе Ұлы Британия мен Осман Империясы арасындағы қарым-қатнастарды дамытуға тырысқан. Ол Ресеймен соғысып әлсіреп бөліне бастаған Осман Империясын сақтап қалуға үндеу жасап, Ұлы Британияның зиялы қауым өкілдерінің назарын аударуға тырысқан.

Мажар шығыстанушысының атақ-даңқын Иранның Қажар патшалары – Насреддин және ұлы Мұзаффареддинмен болған байланысы да айқын көрсетеді. Насреддин алғаш рет Орта Азиядан оралған Вамбериді қабылдап кездескен. Вамбери 1889 жылы Будапешттегі сапары барысында Мажар Ғылымдар Академиясының атынан патшаны парсы тілінде қарсы алып, жұртты таң қалдырған болатын.

БҰДАПЕШТТЕГІ ОТБАСЫМ

Жеке өмірі жайындағы естеліктерінде Вамбери жас кезі туралы көп жазған. Бірақ өмірінің кейінгі оқиғалары жөнінде деректер аз. Қоғамдық және география ғылымымен айналысқан ғалымның өмірінде отбасы екінші рөлде болған.

Өзі айтқандай: «Жайлы үйді (ағылшынша *sweet home*) тағдыр маған бұйыртпаған сияқты, себебі менің жайдарлы, ақкөңіл әйелім

The international fame and appreciation of the Orientalist are also proven by his connections to the Persian Shahs Naser al-Din and his successor Muzaffar al-Din. Shah Naser al-Din first received Vámbéry in Tehran when he returned from his Central Asian journey, then during his visit to Budapest in 1889 he spoke in flattering terms of the scholar who, as member of the welcoming committee at the Hungarian Academy of Sciences, greeted the Shah in Persian.

SETTLING AT HOME

In his writings, Vámbéry describes the early stage of his private life in detail, but only speaks with reticence about later events. In the life of the scholar, who moved between the extremes both in the geographical and social sense, the family played a secondary role.

As he himself says “A home, a «sweet home» in the English sense of this word was not given to me by the fate, because my wife, this good-natured and excellent woman, was very ill for many years, and had it not been for the beautiful boy, whom she gifted to me, and who later became an excellent scholar, I could never have spoken about domestic happiness.”

In 1868 Vámbéry married Kornélia Rechnitz-Arányi, adopted daughter of Lajos Arányi, a professor of pathology. Apparently, this matrimony was incited more by social conventions than by sentiments. One son was born from the marriage, Rusztem Vámbéry. His wish to get as far as possible from his father's influence could have contributed to the fact that Rusztem had never become a linguist or Orientalist as hoped for by his father. He became a famous jurist, university teacher, Judge of the Court of Appeal, legal writer, one of the most outstanding Hungarian criminologists. In 1947–48 he was the Hungarian ambassador to Washington for a short time. He died and was buried in the USA.

Армин Вамбери мен жұбайы
Сечени атындағы Ұлттық Кітапхана,
Fol. Germ. 1573. mellékletei

Ármin Vámbéry with his wife
National Széchényi Library,
Fol. Germ. 1573, appendix

көп жылдар бойы науқастанды. Маған маңдайы торсықтай бір бала тауып бермегенде – балам кейінірек өзі де ғалым болды – отбасымызға бақыт мүлдем конбайтын еді».

Вамбери 1868 жылы атақты профессор (патология саласы) Лайош Аранидың асырап алған өкіл қызы Корнелиа Рехницке үйленген. Ол үйленгенде махаббат сезіміне емес, жоғары қоғамдық дәрежеге жету мақсатын көздеген сияқты. Олардың отбасында бір ұл бала туған. Әкесі баласының лингвист, шығыстанушы болуын қалаған. Бірақ Рүстем Вамбери әкесінің бұл арманын қаламаған. Сол себептен болу керек, әкесінің қалауынан алыстап заңгер болып жұмыс атқарған. Униветитеттің профессоры, төреші, көптеген заң-білімі бойынша кітаптар жазған. Ол мажар криминологиясы саласында атағы шыққан маман болған. 1947-1948 жылдары бірнеше ай Мажарстанның Вашингтондағы елшісі болып қызмет атқарған. Рүстем Вамбери Америкада қайтыс болып, сол жақта жерленген.

Қиын болса да, әдемі күндер еді!

Вамбери Армин өмірінің соңғы күндеріне дейін жазумен айналысқан. Жүрек (коронар-тамырлар) ауруынан 1913 жылы қыркүйек айының 15-інде Будапешт қаласында дүние салған. Өсиеті бойынша жоқтау сөз және жырлар айтылмастан қарапайым протестант салты бойынша жерленіп, соңғы сапарына университеттен емес, Ғылым Академиясынан шығарылған. Будапешттің Керепеш даңғылындағы мазарға жерленген.

It's been a hard day, but a nice day!

Ármin Vámbéry stayed active, worked and wrote to his last day. He died in coronary artery disease in Budapest on 15 September 1913. He left no will. His last request was to have a simple Protestant funeral without speeches and songs, and not to be accompanied on his last journey from the University or the Academy. His tomb is in the Kerepesi Street cemetery, Budapest.

Рүстем Вамбери мен жұбайы
Мажар Ғылым Академиясы,
Қолжазбалар, К 12/18

Russtem Vámbéry with his wife
LHAS, Department of Manuscripts, K 12/18

Вамберидің ұлына жазған соңғы хаты
Роберт Вамбери мұрасы

Vámbéry's last letter to his son
Robert Vambéry bequest

- ALDER, Lory - DALBY, Richard: *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Ármin Vámbéry*. London: Bachman and Turner, 1979
- FELFÖLDI, Szabolcs: „Fény metszete élet”.
Vámbéry-album, Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2016
- FODOR, Pál (szerk.): Vámbéry Ármin emlékezete.
Budapest: Kőrösi Csoma Társaság, 1986 Keleti értekezések.
- GOLDZIHNER, Ignác: Vámbéry Ármin tiszt. tag emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 17/6, pp. 147–164., 1915
- HAZAI, György: Vámbéry Ármin. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976
- HAZAI, György: Vámbéry inspirációk. Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája: a Tarih-i Ungurus és kritikája. Vámbéry Ármin életútja. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2009
- „Keleti kéziratok és könyvek Vámbéry könyvtárából”.
Akadémiai Értesítő, 27(1916): 11, pp. 660–683.
- KOVÁCS, Sándor Iván (szerk.): Batu kán és pesti rokonai.
Vámbéry Ármin és tatárja, Csagatai Izsák. Pozsony: Kalligram, 2001
- KUNERALP, Sinan (ed.): *The Secret Reports of the Hungarian Ármin Vámbéry to the British Foreign Office on Sultan Abdulhamid II and His Reign (1889–1909)*, İstanbul: ISIS Press, 2013
- MANDLER, Dávid: Kelet és nyugat mezsgyéjén:
Vámbéry Ármin és a Brit Birodalom. Budapest: Múlt és Jövő, 2014
- MUNKÁCSI, Bernát: „Vámbéry Ármin tudományos munkássága”. Budapesti Szemle, 162 (1915), pp. 87–112, 243–274.
- ÖKE, Mim Kemal: Vámbéry. Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü. İstanbul: 1985
- VÁMBÉRY, Ármin: Közép-Ázsiai utazás, melyet a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1863-ban Teheránból a Turkman sivatagon át, a Kaspri tenger keleti partján Khivába, Bokharába és Szamarkandba tett és leírt. Pest: Emich Gusztáv, 1865
- VÁMBÉRY, Ármin: *Čagataische Sprachstudien, enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der Čagataischen Sprache*. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1867
- VÁMBÉRY, Ármin: *Vándorlásaim és élményeim Persiában*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1867
- VÁMBÉRY, Ármin: Vámbéry Ármin vázlatai Közép-Ázsiából.
Ujabb adalékok az oxusmelléki országok népismereti, társadalmi és politikai viszonyaihoz. Pest: Ráth Mór, 1868
- VÁMBÉRY, Ármin: „A magyar és török-tatár nyelvekbeli szövegezek”. Pest: Athenaeum, 1869
- VÁMBÉRY, Ármin: Bokhara története a legrégebb időktől a jelenkorig. Ismert és ismeretlen keleti kézirati kútfők után. Pest: Vodiáner, 1873
- VÁMBÉRY, Ármin: *Centralasien und die englisch-russische Grenzfrage. Gesammelte politische Schriften*. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1873
- VÁMBÉRY, Ármin: *Ueber die Reformfähigkeit der Türkei. „Separat-Abdruck aus dem Pester Lloyd”*. Budapest: F. Kilian, 1877
- VÁMBÉRY, Ármin: *Bir sâhte dervişin Âsya-i Vustâ'da seyâhati. Mütercimi A. H.* [İstanbul]: Vakıf Matba'ası, 1295 [1878]
- VÁMBÉRY, Ármin: *The Coming Struggle for India, being an account of the encroachments of Russia in Central Asia, and of the difficulties sure to arise therefrom to England*. London; New York: Cassell, 1884
- VÁMBÉRY, Ármin: *Ármin Vámbéry: His Life and Adventures*. London: T. F. Unwin, 1885
- VÁMBÉRY, Ármin: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Budapest: Franklin, 1895
- VÁMBÉRY, Ármin: *Alt-Osmanische Sprachstudien. Mit einem azerbaizjanischem Texte als Appendix*. Leiden: Brill, 1901
- VÁMBÉRY, Ármin: *The Story of My Struggles. The memoirs of Arminius Vámbéry*. London: T. F. Unwin, 1904
- VÁMBÉRY, Ármin: *Küzdelmeim*. Budapest: Franklin, 1905
- VÁMBÉRY, Ármin: *A Nyugat kultúrája Keleten*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó, 1906
- VÁMBÉRY, Ármin: „Jusuf und Ahmed. Ein özbekisches Volksepos im Chiwaer Dialekte. Text, Übersetzung und Noten”. Keleti Szemle, 11, Melléklet. pp. 1-112., Facs. pp. 1–79, 1911
- VÁMBÉRY, Ármin: *A magyarság bölcsőjénél. A magyar-török rokonság kezdete és fejlődése*. Budapest: Athenaeum, 1914
- VÁMOS, Magda: *Resid efendi. Vámbéry Ármin élete*. Budapest: Móra, 1966

ӨМІРБАЯНЫ

1832-жылы наурыздың 19-ы	Герман Вамбергер Пожонь ауданындағы Сентдёрдь қаласында дүниеге келген
Оқуы	
1838–1840	Дунасердахейдегі еврей мектебі және протестан бастауыш мектебі
1846–1849	Орта мектептегі оқуы: Сентдёрдьдегі және Пожоньдағы Католик Гимназия, соңғы емтиханын тапсыралған жоқ
Жеке оқытушы	
1849–1856	Мариявөльд, Жамбокрет, Пешт, Кутьево, Кечкемет, Чев-Потхараст, Четень
Шығысқа алғашқы сапары	
1857–1861	Ыстамбұл: 1858 жылы алғашқы кітабы жарық көрген, <i>неміс-түрік қысқаша сөздігі</i> , 1860 жылы Мажар Ғылым Академиясының хатшысы болып сайланады
Орта Азияда	
1862–1864	Орта Азиядағы саяхаты, 1862 жылдың көктемінде жолға шығып бір жыл Иранда тұрған. Соңынан Хиуа, Бұқара, Самарқанд қалаларына жеткен, 1864 жылы Қоңыраттық Ысақ молламен Пештке оралған.
1864	Сапары жөнінде жазған « <i>Орта Азиядағы саяхат</i> » деген кітабы Лондонда жарық көреді
Еуропада	
1865	1905-жылға дейін Пешт Университетінде сабақ береді
1868	Рехниц-Арани Корнелияға үйленеді
1870	« <i>угор-түркі соғысы</i> » деп аталған лингвистикалық пікір таласуға себеп болған Мажар және түркі тілдердің ортақ сөздері деген кітабы шығады
1872	Мажар География қауымдастығын негіз салушылардың бірі; ұлы Рүстем дүниеге келеді.
1874	Англиядағы кітабын оқитын сапары
1876	Мажар Ғылым Академиясының тұрақты мүшесі болып сайланып соңынан төрағалық алқаның мүшесі болады
1877	Абдулхамит II сұлтаннан Мәжідие Орденінің үшінші дәре- жедегі сыйлығын алады
1888	Корвина Комитетінің мүшесі болып Ыстамбұлға сапар шегеді
1889	Иранның патшасы Насреддинді Мажар Ғылым Академиясында қарсы алады
1902	Виктория Орденінің Офицер Крестін алады; Дублиндағы Тринити Колледжінің ардақты профессоры болады
1905	<i>Күрестерім</i> деген өмірбаян кітабы жарық көреді
1913-жылы қыркүектің 17-сі	Керепеш көшесіндегі зиратқа жерленеді

CHRONOLOGY

19 March
1831 or 1832 Birth of Hermann Wamberger (Ármin Vámbéry)
in Szentgyörgy

Education

1838–1840 Jewish school, then Protestant primary
school in Dunaszerdahely
1846–1849 Piarist School in Szentgyörgy, then Benedictine School
in Pozsony. Fails to get his matriculation certificate

Private tutor

1849–1856 Máriavölgy (Marianka), Zsámbokrét (Žabokreky), Pest,
Kutjevo, Kecskemét, Csév-Pótharasz, Csetény

First Eastern journey

1857–1861 Istanbul, in 1858 publishes here his first work, a German-
Turkish pocket dictionary. In 1860 became Corresponding
Member of the Hungarian Academy of Sciences

Central Asian journey

1862–1864 Central Asian journey, starts in the spring of 1862, a year
in Persia, reaches Bukhara and Samarkand via Khiva.
Returns to Pest with his mollah in May, 1864
1864 His *Travels in Central Asia* appears in London

In Europe

1865 Starts to teach at the University of Pest, retires in 1905
1868 Marries Kornélia Rechnitz-Arányi
1870 Publishes his work *Hungarian and Turkish-Tatar word
correspondances*, which led to heated linguistic debates
dubbed the “Ugro-Turkic war”
1872 Participates in founding the Hungarian Geographical
Society; his only son Rusztem is born
1874 Lecture Tour in England
1876 Elected Ordinary Member of the HAS, Honorary Member
since 1893, next year: Member of the Board of Directors
1877 Sultan Abdulhamid II awards him the Medjidie medal
1888 Visits Istanbul as member of a Committee sent
there to find Corvina codices
1889 Greets the Persian Shah Naser al-Din at the HAS
1902 King Edward VII appoints him Commander of the
Royal Victorian Order; Honorary Doctorate
from Trinity College, Dublin
1905 His Hungarian autobiography *Küzdelmeim* appears

17 September 1913 His funeral in the Kerepesi Street cemetery, Budapest

ÁRMIN VÁMBÉRY

A HUNGARIAN SCHOLAR OF THE TURKIC WORLD

АРМИН ВАМБЕРИ:

ТҮРКІ ДҮНИЕСІНІҢ МАЖАР ҒАЛЫМЫ

Текст: Агнеш Келечени, Нандор Эрик Ковач /

Text by: Ágnes KELECSÉNYI, Nándor Erik KOVÁCS

Қазақша аударма: Давид Шомфай Кара / *Kazakh translation: Dávid SOMFAI-KARA*

Ағылшынша аударма: Габор Корвин / *English translation: Gábor Korvin*

Графика-дизайн: Анита Немеш, Эстер Шароди / *Layout: Anita NEMES, Eszter SARÓDY*

Дигитализация: Петер Пети – Tripont Cultural Heritage Solutions /

Digitalisation: Péter PETI – Tripont Cultural Heritage Solutions

Түркі Кеңесінің Будапешттегі Өкілдігі мен Мажарстанның Сыртқы істер және сауда министрлігі тарапынан шығарылған / *Published by the Ministry of Foreign Affairs and Trade of Hungary and the Representation Office of the Turkic Council in Hungary*

ISBN 978-615-01-0857-5

© Ágnes Kelecsényi, Nándor Erik Kovács

Муқабада: / *On the cover:*

Шер-Дар Медресесі, Самарқанд, 1888

Мажар Ғылымдар Академиясы Кітапханасы Шығыс Жинағы, 766.818

Shir-Dar Madrasa, Samarkand, 1888

LHAS, Oriental Collection, 766.818

Зигана асуынын Трапезунт және Гүмүшхане арасындағы көрінісі

Антал Ретли фотосуреті, 1925 шамасы

Мажар География Мұражайы, Эрд қаласы, 5705-2003

Bird's eye view of the Zigana Pass between Trapezunt and Gümüşhane

Photo by Antal Réthly, ca. 1925, Hungarian Geographic Museum, Erd, 5705-2003

Вамбери дәруіштің киімінде

1864-жылы Лондонда түсірген фотосуреттің негізінде

Күрестерім деген өмірбаян кітабында шыққан

Мажар Ғылымдар Академиясы Кітапханасы Шығыс Жинағы, 707.887

Vámbéry in a dervish cloak

Based upon an 1864 photo made in London. Published in the Hungarian autobiography Küzdelmeim

("The Story of My Struggles") LHAS, Oriental Collection, 707.887

ішкі мұқабада: / *Inside cover:*

Қарт ғалым

Сечени атындағы Ұлттық Кітапхана, Fol. Germ. 1573, қосымша

The elderly scholar

National Széchényi Library, Fol. Germ. 1573, appendix

Бұл кітапша және көрме 2019 жылы қараша айының 29-ынан бастап 2020 жылы қаңтар айының 26-сына дейін Ибл Буда Креатив Үйінде ПАИГЕО Қорының демеушілігімен өткен көрменің негізінде жасалған.

The booklet and the exhibition are based on the exhibition held between 29 November 2019 and 26 January 2020 in the Ybl Budai Creative House and sponsored by the PAIGEO Foundation.

